

Бикова А.Л.,*к.е.н.,**доцент кафедри управління персоналом та економіки праці,
Університет митної справи та фінансів***Лобза А.В.,***доктор філософії в галузі економіки,**доцент кафедри управління персоналом та економіки праці,
Університет митної справи та фінансів***Семенова Л.Ю.,***к.е.н.,**доцент кафедри управління персоналом та економіки праці,
Університет митної справи та фінансів*

ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ ЯК БАЗОВИЙ СОЦІАЛЬНИЙ СТАНДАРТ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто роль прожиткового мінімуму в системі сучасного нормативно-правового регулювання державних соціальних стандартів. Досліджено соціальні стандарти прожиткового мінімуму з точки зору забезпечення основних державних гарантій, установлених законодавством: мінімального розміру оплати праці, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги та розмірів інших видів соціальних виплат. Проведено аналіз чинної методики визначення розміру прожиткового мінімуму та особливості її застосування залежно від економічних умов. Здійснено моніторинг затвердженого набору продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, а також можливості задовольнити основні потреби соціально-демографічних груп населення держави для забезпечення рівня життя людини, гарантованого Конституцією України, з урахуванням фактичного регіонального та світового досвіду. Виконане дослідження впливу прожиткового мінімуму на рівень та стан оплати трудящих із точки зору забезпечення державного стандарту.

Ключові слова: соціальний стандарт, прожитковий мінімум, рівень життя, соціальна допомога, мінімальний розмір заробітної плати, державні соціальні стандарти.

Постановка проблеми. Складні економічні умови, воєнні дії на території України потребують забезпечення захисту трудящих від соціальних та економічних потрясінь із метою дотримання конституційного права громадян на забезпечення достатнього рівня життя на основі базового соціального стандарту – прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум є основою соціальної політики держави, показником, від якого залежить величина всіх інших соціальних виплат та допомог. Його величина є підставою для прийняття управлінських рішень, оскільки в умовах погіршення рівня життя зростає соціальна роль держави та її відповідальність за соціальні наслідки економічної політики.

Вибір Україною європейського шляху розвитку потребує створення дієвої системи соціального захисту та соціальних стандартів, що здатні забезпечити не лише достатній рівень життя, а й підвищити якість людського капіталу держави.

У зв'язку з цим постає нагальна потреба у перегляді розміру прожиткового мінімуму, вдосконалення методики його розрахунку та забезпечення оновлення на його базі основних державних гарантій: мінімальної заробітної плати, пенсійного забезпечення, соціальних допомог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню рівня забезпечення та підвищенню якості соціальних стандартів присвячено велику кількість наукових робіт і публікацій. Зокрема, ці проблеми висвітлювалися у працях таких вітчизняних учених, як Д.П. Богиня, О.А. Грішнова, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, Л.Л. Денісова, М.М. Папієв, О.Л. Савенко, М.С. Шаповал, К.О. Ковязіна, Ю. Харізашвілі, О. Любіч, Н. Дмитренко, В. Вітер та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим існує потреба у системному обґрунтуванні необхідності перегляду прожиткового мінімуму, вдосконаленні методики його обчислення та забезпечення на цій основі виконання основної функції соціального захисту як базового державного стандарту.

Мета статті полягає у дослідженні практичного застосування системи соціальних стандартів, а саме прожиткового мінімуму, з точки зору забезпечення основних державних гарантій, закріплених законодавчо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський вектор інтеграції України потребує обов'язкового забезпечення рівня та якості системи соціальних стандартів на основі базового соціального стандарту прожиткового мінімуму, що гарантовано ст. 46 Конституції України. Застосування системи соціальних стандартів дає змогу здійснювати регулювання рівня життя населення, запобігати значній диференціації за рівнем доходів, відтворювати здатність трудящих до праці.

Так, Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28.06.1952 р. встановлює розмір періодичних виплат мінімальної допомоги для осіб (типовий бенефіціарій), які потребують соціального захисту [1].

В Україні перелічені вище виплати забезпечено саме на мінімальному рівні, що сприяє поширенню бідності серед трудящих та спонукає працездатне населення шукати гідну оплату праці за межами держави.

Проблема соціальної стандартизації має широкі межі, її забезпечення визначається станом розвитку економіки держави. На конкретному етапі соціально-економічного розвитку суспільство висуває певні вимоги до рівня та якості життя людини. Сукупність таких вимог і визначає соціальний стандарт. Держава має використовувати соціальні стандарти як інструмент управління соціально-економічним розвитком. В умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки соціальні стандарти повинні застосовуватися при розробці соціально-економічної політики, перерозподілі ресурсів у соціальний сектор, реалізації соціальних програм, забезпеченні соціальних гарантій та ін. Отже, державні соціальні стандарти встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [2].

Нині для вирішення проблем у сфері споживання застосовуються переважно мінімальні соціальні стандарти. Але слід розуміти, що регулювання відносин в економічній сфері лише мінімальних соціальних стандартів недостатньо, оскільки вони не можуть забезпечити необхідних стимулів для стабільного економічного розвитку.

Так, у своєму дослідженні В. Вітер [3] пропонує два підходи до визначення соціальних стандартів. Відповідно до першого підходу, до соціальних стандартів автор відносить ратифіковані міжнародні угоди та конвенції, що прийняті міжнародними організаціями, у тому числі МОП. Конвенції та рекомендації МОП фактично і складають міжнародний трудовий кодекс, норми якого втілюються у державні нормативно-правові акти з метою захисту прав та соціально-економічних інтересів трудящих. Другий підхід свідчить, що державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи, на основі яких визначаються рівні основних соціальних гарантій.

Соціальні нормативи за рівнем задоволення соціальних потреб поділяються на:

- нормативи раціонального споживання – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;
- нормативи мінімального споживання – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, що встановлюються виходячи із соціальних або фізіологічних потреб;
- статистичні нормативи – нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Система соціальних норм і нормативів, яка нині сформована в Україні, є недостатньо структурованою. Визначені соціальні норми і нормативи не містять якісних характеристик, кількісні – є недостатньо обґрунтованими, що пов'язано з відсутністю вимог підтримання визначеного стандарту споживання матеріальних благ та послуг. Наслідком зазначеного є відсутність стабільності рівня державних гарантій. Очевидним є той факт, що зі збільшенням вартісного значення норми чи нормативу майже завжди не зберігається встановлений набір товарів та послуг. Існуюча система соціального нормування потребує розробки єдиних підходів до її організації. Передусім це стосується чинної нормативно-правової бази. На нашу думку, вдосконалення системи норм і нормативів повинно формуватися на основі державної системи соціальної стандартизації, яка має наблизитися, а з часом і відповідати системі соціального захисту і соціальних стандартів країн Європейського

Союзу. Державна система соціальної стандартизації повинна забезпечити принципово новий механізм нормативно-правового регулювання соціальної сфери. Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розмірів інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижче прожиткового мінімуму [2].

В основу стандартизації під час розробки державних мінімальних соціальних стандартів за першим із перелічених вище напрямів має бути покладено прожитковий мінімум. Держава, встановлюючи мінімальні розміри оплати праці, пенсії за віком, стипендії, соціальні допомоги та інші компенсаційні виплати, має орієнтуватися на величину прожиткового мінімуму.

Правова основа для встановлення та затвердження прожиткового мінімуму базується на положеннях, закріплених в таких документах, як:

Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017 – III [2];

Закон України «Про прожитковий мінімум» від 05.07.1999 р. № 966 – XIV [4];

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 14.04.2000 р. № 656 [5];

Спільний наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки України, Державного комітету статистики України «Про затвердження методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціально-демографічних груп населення» від 17.05.2000 р. № 109/95/157 [6];

Постанова Кабінету Міністрів України «Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму» від 24.09.1999 р. № 1767 [7].

Ґрунтовний аналіз учених чинного Закону України «Про прожитковий мінімум» свідчить про нагальну потребу у його перегляді. Так, Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентові України була підготовлена аналітична записка «Щодо вдосконалення Закону України «Про прожитковий мінімум».

В аналітичній записці звертається увага на Закон України «Про прожитковий мінімум» із точки зору його змістового наповнення та сприймання, аналізуються неточності даного Закону та їх наслідки. Окремо виділено необхідність модернізації визначення прожиткового мінімуму та методики обрахунку його величини. Обґрунтовано пропонується внести зміни до існуючого Закону України для забезпечення прожиткового мінімуму [8]. Наприклад, відповідно до частини 1 статті 1 Закону прожитковий мінімум визначено як вартісну величину, достатню для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування (далі – набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Пропонується визначення прожиткового мінімуму як вартісної величини споживчого кошику. Споживчий кошик – це мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я та забезпечення життєдіяльності людини.

Варто зазначити, що в економіці виділяють такі види прожиткового мінімуму, як фізіологічний і соціальний. Фізіологічний включає лише фізіологічні потреби людини, задоволення яких повністю забезпечує підтримання фізичної стабільності і моральної здатності до праці та активного відпочинку. Соціальний прожитковий мінімум включає, крім фізіологічних потреб, витрати на задоволення мінімальних соціальних і духовних потреб людини з урахуванням загального рівня соціально-економічного розвитку конкретної держави. Так, наприклад, у Литві, Білорусії та Естонії використовується соціальний, а в Казахстані – фізіологічний прожитковий мінімум.

Отже, прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [4].

Для визначення величини прожиткового мінімуму у світовій практиці використовуються методи, сутність та особливості застосування яких наведено в табл. 1.

Сьогодні, відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум», прожитковий мінімум визначається за нормативним методом у розрахунку на одну особу на один місяць, а також окремо для осіб, віднесених до основних соціальних і демографічних груп населення:

- дітей віком до 6 років;
- дітей віком від 6 до 18 років;
- працездатних осіб;

- осіб, які втратили працездатність.

Поділяємо думку К.О. Ковязіної [8] про те, що з урахуванням стану сучасних економічних перетворень, найбільш раціональним вважається впровадження нормативно-статистичного методу розрахунку прожиткового мінімуму. Автор вважає, що застосування нормативно-статистичного методу дасть змогу уникнути проблем, що притаманні нормативному методу, а саме:

- визначення та періодичність зміни номенклатури наборів непродовольчих товарів та послуг;
- встановлення норм їх споживання.

Під час застосування нормативно-статистичного методу непродовольчі товари та послуги повинні розраховуватися лише статистично, а обчислення вартості набору непродовольчих товарів залишається без змін. Сутність зазначеного розрахунку полягає у визначенні коефіцієнту, на який слід перемножити величину вартості продовольчих товарів. Поділяємо точку зору автора, яка відмічає, що застосування нормативно-статистичного методу матиме низку недоліків, які можна усунути через установа різних часових термінів перегляду кожного з наборів (непродовольчі товари і послуги та продовольчі), а саме встановити перезатвердження одиниць та норм споживання для продовольчого набору один раз на п'ять років та визначити відсоткове співвідношення набору продовольчих товарів та набору непродовольчих товарів та послуг до загальної величини прожиткового мінімуму з коригуванням кожні три роки [8]. Зазначене дасть змогу переглядати вартість прожиткового мінімуму з урахуванням змін у структурі споживання населення та рівнів інфляції зазначених вище наборів. Нага-

Таблиця 1

Методи розрахунку прожиткового мінімуму

Методи визначення прожиткового мінімуму	Сутність та особливості застосування
Статистичний	Прожитковий мінімум встановлюється на рівні доходів, які мають у своєму розпорядженні 10–20% найменш заможних громадян країни
Нормативний	Визначається за фактичною вартістю споживчих товарів та послуг, що входять до споживчого кошика
Комбінований, або нормативно-статистичний	Обсяг та склад продуктів харчування визначаються нормативно, а інше – за його часткою в загальних витратах. Розрахунок величини прожиткового мінімуму здійснюється на визначенні вартості наборів продуктів продовольчих та непродовольчих товарів і послуг, але продукти харчування визначаються в натуральних показниках, а непродовольчі товари та послуги – у відсотках від вартості продуктів харчування. Величина прожиткового мінімуму вираховується виходячи з вартості мінімально достатнього набору продовольчих товарів, збільшеного на фіксовану частку витрат на мінімально необхідні товари та послуги
Суб'єктивний	На основі періодичних соціологічних опитувань населення про величину необхідного мінімального доходу. Його результати не можуть бути підкріплені реальними економічними можливостями держави. Суб'єктивна оцінка залежить від багатьох факторів: рівня заробітної плати, рівня матеріального добробуту, рівня задоволеності життям, рівня соціальної нерівності в суспільстві тощо. Виражає реальні потреби людей
Медіанний	Порогом бідності вважається величина половини медіанного доходу (середнього доходу на душу населення). Спрямований на визначення межі бідності, а не встановлення мінімально достатніх норм споживання товарів та послуг
Метод умовних розрахунків	Величина прожиткового мінімуму визначається на основі оцінки рівня вартості спеціального набору виходячи з умовного співвідношення між величиною прожиткового мінімуму та вартістю продовольчого набору як 1:3. Має фіксоване співвідношення між величиною прожиткового мінімуму та вартістю продовольчого набору, що становить 1:3. Застосовується у суспільствах із добре розвинутою економікою, де значна частина доходу домогосподарств витрачається на непродовольчі товари та послуги, оскільки за цим підходом 70% величини прожиткового мінімуму припадає саме на ці категорії витрат, і лише 30% – на продовольчі товари
Ресурсний	Залежить від тенденції можливостей в економіці щодо забезпечення прожиткового мінімуму та створення сучасного розвинутого суспільства світового рівня. Метод «згори» встановлюється залежно від динаміки економічних показників. Рівень прожиткового мінімуму встановлюється відповідно до змін показника ВВП. Дає можливість встановлювати відповідність між динамікою розвитку країни та динамікою прожиткового мінімуму

Джерело: складено авторами за матеріалами [8]

даємо, сьогодні в Україні для розрахунку прожиткового мінімуму використовується методика, що затверджена Спільним наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки України, Державного комітету статистики України «Про затвердження методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціально – демографічних груп населення» від 17.05.2000 р. № 109/95/157. Як свідчить практика, методика розрахунку цього показника побудована шляхом щорічного коригування на динаміку цін, затверджену в 2000 р., яка слабо враховує досвід розвинених країн світу та не відповідає міжнародним стандартам. Крім того, чинна методика не враховує конкретні регіональні особливості, інтереси різних соціальних груп населення держави. Зрозуміло, що величина прожиткового мінімуму залежить від вмісту споживчого кошику (набору продуктів харчування та набору непродовольчих товарів і послуг), який, відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум», повинен переглядатися кожні п'ять років [4].

У лютому 2006 р. Кабінетом Міністрів України було відкладено затвердження нових наборів продуктів харчування та наборів непродовольчих товарів та послуг для визначення прожиткового мінімуму. Тобто набори продуктів харчування та набори непродовольчих товарів та послуг не переглядалися останні 15 років.

Застарілість методу обрахунку прожиткового мінімуму впливає на його величину, значно її занижуючи. А наявність застарілих законів, які регулюють ті ж самі питання, створює безлад у законодавчій базі. Це все негативно відбивається на інтересах громадян, яких і покликаний захищати Закон [8].

На відміну від України, вартість споживчого кошика в країнах Євросоюзу та Америки визначається не в абсолютних, а у відносних показниках. Суть полягає в тому, що споживчий кошик визначається як фіксований набір продуктів та послуг, які споживає типовий покупець. Кількість позицій у споживчому кошику ЄС та Америки значно відрізняється від українського,

в якому знаходиться трохи більше 150 одиниць: в Німеччині це 700 одиниць, у США та Франції – біля 305, у Швейцарії – 1 046. Важливо зазначити, що прожитковий мінімум у країнах ЄС, який визначається на основі споживчого кошику, не обраховується нормативно. Норми споживання замінюються середньою заробітною платою. Прожитковий рівень становить майже 60% від середньої заробітної плати. На основі цього вираховується межа бідності по країні та, відповідно, кількість тих, хто має право на соціальну допомогу від держави. Тобто країни ЄС не підраховують бідність, а розраховують нормальний рівень життя. Зрозуміло, що нормальний рівень життя має властивість змінюватися, відповідно, це повинно відображатися і у споживчому наборі товарів та послуг [9].

Аналіз норм і рівня споживання продуктів харчування населенням України, наведений у табл. 2, свідчить, що найбільше відставання спостерігається відносно м'яса і м'ясопродуктів – на 36,1%, молока та молочних продуктів – на 60,9%, олій рослинної всіх видів – на 45,4%, риби й рибопродуктів – на 35%. Натомість хлібні продукти (хліб, макаронні вироби та ін.) перевищують норму на 22,2%. Таке перевищення свідчить про незбалансоване харчування населення, яке повинно забезпечувати власні енергетичні потреби продуктами, що є економічно доступними.

Вищевикладене свідчить про нагальну потребу в розширенні переліку витрат, які враховуються під час визначення вартості набору послуг та включення до нього таких позицій, як витрати на: будівництво чи купівлю житла або його наймання, оренду; платні послуги освіти; оздоровлення; утримання дітей у дошкільних навчальних закладах; медичні послуги.

Необхідно також забезпечити умови для наближення до методології формування прожиткового мінімуму в Україні до єдиних принципів, визначених, зокрема, у таких міжнародних актах:

- Європейська соціальна хартія (переглянута), ратифікована Україною 14.09.2006 р. Ст. 30 встановлює зобов'язання щодо країн, які підписали дану Конвенцію: «У рамках загального та скоординованого підходу вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть жити в ситуації соціального відчуження або убогості, а також членам їхніх сімей ефективного доступу, зокрема до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги» [11];

- Конвенція МОП № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики». П. 2 ст. 5 зазначає: «При визначенні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні потреби сімей працівників, як продукти харчування та їхня калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта» [12];

- Загальна декларація прав людини. П. 1 ст. 25 зазначає: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї» [13].

Кожна держава має свої особливості формування мінімального споживчого кошика. Так, наприклад, у США мінімальний життєвий стандарт виступає як межа бідності, на основі якого визначається адекватність рівня доходу. Зазначений стандарт щорічно визначається Бюро перепису США на базі різних показників для домогосподарств із різною кількістю дорослих осіб та дітей. Окрім домогосподарств, що складаються виключно з непрацездатних осіб (одинаків та сімей з непрацездатних), мінімальний життєвий стандарт розраховується для таких типів сімей із дітьми:

- 1) із двома батьками, один з яких працює;

Таблиця 2
Норми і рівень споживання продуктів харчування населенням України за 2014 р., кг на рік

Продукти	Раціональні норми споживання, рекомендовані Українським НДІ гігієни харчування МОЗ	Споживчий кошик	Абсолютна різниця у %, +, -
М'ясо й м'ясопродукти	83,0	53,0	-36,1
Молоко та молочні продукти	380,0	148,5	-60,9
Яйця(шт.)	290	220	-24,1
Риба та рибопродукти	20,0	13,0	-35
Цукор, кондитерські вироби	38,0	37,0	-2,6
Олія рослинна всіх видів	13,0	7,1	-45,4
Картопля	124,0	95,0	-23,4
Городина та баштанні культури	161,0	110,0	-31,7
Фрукти, ягоди та виноград	90,0	64,0	-28,9
Хлібні продукти (хліб, макаронні вироби, в перерахунку на борошно)	101,0	123,4	+22,2

Джерело: складено на основі [10]

- 2) із двома батьками, з яких жоден не працює;
- 3) неповна сім'я з одним непрацюючим (батьком чи матір'ю).

При цьому базою для розрахунку межі бідності виступають затрати на харчування, оскільки заздалегідь передбачається, що саме вони становлять одну третину сімейного бюджету.

Повертаючись до порівняння, у США місячний прожитковий мінімум становить близько 700 доларів, а мінімальна зарплата – 1 230 доларів на місяць. При цьому в країнах Європи найнижча мінімальна зарплата – у Болгарії (92 євро), а найвища – у Люксембурзі (1 570 євро). У Німеччині прожитковий мінімум встановлено приблизно на рівні 760 євро за мінімальної зарплати 1 200 євро. У Португалії мінімальна зарплата дорівнює 700 євро, але щомісячний прожитковий мінімум такий самий або навіть вищий, ніж у Німеччині.

Найнижча мінімальна зарплата – у Болгарії (92 євро), відповідно, й показники кошика там менші. У нас ще менші: мінімальна заробітна плата на 2016 р. становить з 1 січня 1 378 гривень (48 євро), а прожитковий мінімум – 1 330 гривень (46,3 євро). Тож не дивно, що згідно з даними експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), 46% населення колишніх радянських республік та інших східноєвропейських країн живуть за межею бідності.

Співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму та індексу споживчих цін за період з 2005 по 2015 р. наведено в табл. 3 та на рис. 1.

Таблиця 3

Співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму та індексу споживчих цін в Україні за період 2005–2015 рр.

Рік	Середньорічний ПМ, грн.	Темпи зростання до минулого року, %		Перевищення темпів зростання ПМ над ІСЦ, в.п.
		ПМ	ІСЦ	
2005	423,0	116,8	110,3	+6,5
2006	463,75	109,5	111,6	-2,1
2007	518,5	111,8	116,6	-4,8
2008	607,5	117,2	122,3	-5,1
2009	626,0	103,1	112,3	-9,2
2010	843,17	134,7	109,1	+25,6
2011	914,1	108,4	104,6	+3,8
2012	1042,42	114,0	99,8	+14,2
2013	1113,7	106,8	100,5	+6,3
2014 ¹	1176,0	105,6	124,9	-19,3
2015 ²	1227,3	104,4	143,3	-38,9

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь.

² Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано авторами на основі даних [14]

Аналіз наведених даних свідчить про значні коливання темпів зростання індексу споживчих цін відносно прожиткового мінімуму та зниження основного соціального стандарту.

Аналіз даних, наведених у табл. 4, свідчить, що темпи інфляції у сфері послуг (житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива, транспорт) вищі, ніж у сфері харчування (за виключенням 2005, 2008, 2010 рр.).

Крім того, затверджені Постановою КМУ «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих

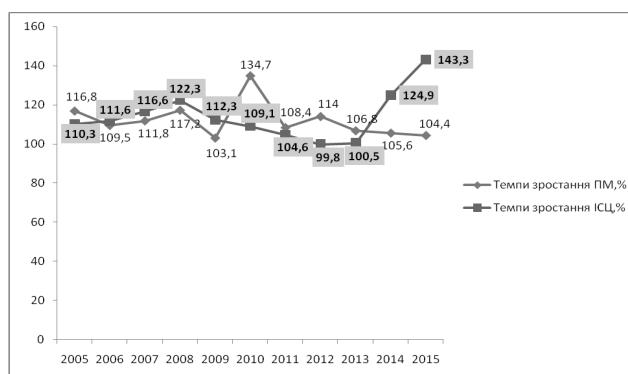

Рис. 1. Динаміка темпів зростання прожиткового мінімуму та індексу споживчих цін в Україні за 2005–2015 рр.

(дані за 2015 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення антитерористичної операції)

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4

Індекси споживчих цін на деякі товари та послуги у 2005–2015 рр. (до попереднього року, %)

Рік	Продукти харчування та безалкогольні напої	Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	Транспорт
2005	116,2	109,0	120,0
2006	105,3	134,1	114,3
2007	109,7	112,5	109,5
2008	135,7	114,2	124,5
2009	111,9	125,5	120,7
2010	110,9	109,4	106,6
2011	106,4	117,1	117,6
2012	97,6	102,6	108,2
2013	97,8	100,3	102,0
2014	100,4	100,3	100,4
2015	104,7	100,5	101,2

Джерело: складено авторами на основі [14]

товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» норми в наборі продовольчих та непродовольчих товарів та послуг свідчать про відсутність окремих життєво важливих складників. Також у наборі предметів першої потреби, санітарії та ліків взагалі не передбачено користування необхідними предметами гігієни. Натомість містяться застарілі позиції товарів. Щодо предметів одягу, наприклад, працездатні чоловіки мають купувати одні брюки напіввонянні на чотири роки, костюм (двійка) – один на п'ять років, джемпер, светр – один на три роки, плавки – одні на 10 років; а працездатні жінки мають носити одне пальто вісім років, чоботи зимові – одні п'ять років [5].

Наявні в переліку непродовольчих товарів та послуг набори ліків не відповідають елементарним потребам громадян. Взагалі в переліку не передбачено придбання житла або його наймання, кошти на оплату освіти, оздоровлення, медичних послуг, придбання мобільних телефонів, оплату послуг Інтернету та ін. Вищевикладене доводить, що вміст і норми споживання наборів продовольчих та непродовольчих товарів та послуг є застарілими. У перелічених наборах

не враховано товари та послуги, які на сьогоднішній день є життєво необхідними для населення. Тобто прожитковий мінімум не виконує основну функцію державного соціального стандарту, на основі якого базуються розміри мінімальної заробітної плати, пенсії за віком, соціальної допомоги та ін. Так, у ч. 2 ст. 9 Закону України «Про оплату праці» розмір мінімальної заробітної плати залежить від прожиткового мінімуму і встановлюється не нижче від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [15].

Аналіз свідчить, що заробітну плату, нижчу за прожитковий мінімум, у 2014 р. отримували 4,4%, а в 2015 р. – 2,7% працюючих. Кілька років поспіль зберігається тенденція до зменшення кількості трудящих, оплата праці яких нижче від мінімальної заробітної плати. Разом із тим зазначене вище не впливає на збільшення працівників, які отримують заробітну плату більшу за розмір прожиткового мінімуму. Доречно нагадати, що лише з 2010 р. розмір мінімальної заробітної плати встановлено на рівні прожиткового мінімуму.

Крім того, слід зазначити, що з 2014 р. розпочалося значне зростання обсягів заборгованості з виплати заробітної плати. Так, на 01.01.2015 р. вона становила 2 436,8 млн. грн. (порівняно з 2014 р. збільшилася більше ніж у три рази). Протягом 2015 р. заборгованість з виплати заробітної плати працівникам економічно активних підприємств зросла на 36% (344,8 млн. грн. і на 01.01.2016 р. становила 1 302,7 млн. грн.). Станом на 01.01.2016 р. заборгованість із виплати заробітної плати становила 1 880,8 млн. грн. (темп зростання з січня 2016 р. до січня 2015 р. – 142,5%), а вже впродовж січня 2016 р. загальна сума заборгованості збільшилася на 11,3%, або на 211,7 млн. грн. і становила 2092,5 млн. грн. [14].

Одним із найважливіших індикаторів рівня життя населення є показник реальної заробітної плати. Так, у 2014 р. цей показник уперше за останні п'ять років знизився на 6,5% порівняно з попереднім роком, а в 2015 р. ця тенденція продовжилася. Порівняно з 2014 р. реальна заробітна плата зменшилася на 20,2%, а в грудні 2015 р. по відношенню до грудня 2014 р. – на 9,9%. Динаміка реальної заробітної плати наведена в табл. 5.

Таблиця 5
Динаміка реальної заробітної плати за 2010–2015 рр.

Роки	Індекс реальної заробітної плати, %		
	Грудень до грудня попереднього року	До попереднього року	2015 р. до відповідного року
2010	110,5	110,2	100,4
2011	111,0	108,7	92,4
2012	111,1	114,4	80,7
2013	106,7	108,2	74,6
2014	86,4	93,5	79,8
2015	90,1	79,8	-

Джерело: складено авторами на основі [14]

Необхідно зазначити, що зниження реальної заробітної плати спостерігалось в усіх регіонах України. Показник реальної заробітної плати за січень 2015р. до січня 2014р. становив 79,8%, у січні 2016 р. до січня 2015 р. –90,1%. Індекс реальної заробітної плати у січні 2016 р. порівняно з груднем 2015 р., становив 80,3%, відносно січня 2015 р. – 86,8%. Хоча показник номінальної заробітної плати за січень 2015 р. до січня 2014 р. – 120,5%, у січні 2016 р. до січня 2015 р. – 130,4%.

Зазначене вище свідчить, що на сьогодні підвищення оплати праці трудящих є лише статистичним.

Важливо також зазначити, що про зменшення реальної заробітної плати свідчить індекс споживчих цін, який є найважливішим показником, що характеризує інфляційні процеси в економіці країни і використовується під час розв'язання багатьох питань державної політики, аналізу та прогнозування цінових процесів, зокрема під час перегляду розмірів грошових доходів. Так, протягом 2015 р. індекс споживчих цін мав тенденцію до постійного підвищення за виключенням липня – 99,0%, серпня – 99,2% та жовтня – 98,7%. А в січні 2016 р. становив 140,3% до січня 2015 р. У цілому індекс споживчих цін за 2014 р. становив 124,9%, а за 2015 р. – 143,3%. Викладене свідчить, що розмір мінімальної заробітної плати, яка ґрунтується на рівні прожиткового мінімуму, в умовах сталої економічної кризи не в змозі виконувати функції державного соціального стандарту та не гарантує трудящим достатній життєвий рівень, як цього вимагає чинне законодавство.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про таке:

- чинні державні соціальні стандарти і нормативи у складних економічних умовах мають реально захищати трудящих від соціальних та економічних потрясінь. Практичне використання системи соціальних стандартів повинно регулювати рівень життя населення, нівелювати поляризацію його доходів, скорочувати, а у подальшому запобігати бідності й забезпечити реальне відтворення здатності трудящих до праці;
- важливим є забезпечення умов для наближення до методології формування прожиткового мінімуму в Україні до єдиних принципів, визначених, зокрема, у таких міжнародних актах, як Європейська соціальна хартія, Конвенція МОП 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики», Загальна декларація прав людини;
- прожитковий мінімум на сьогодні не виконує функції державного соціального стандарту, на базі якого формуються соціальні гарантії;
- вдосконалення існуючої системи норм і нормативів повинно формуватися на основі державної системи соціальної стандартизації, яка має наближатися, а з часом і відповідати системі соціального захисту і соціальних стандартів країн Європейського Союзу;
- існує нагальна потреба в перегляді та вдосконаленні існуючої методики визначення величини прожиткового мінімуму, а саме впровадження нормативно-статистичного методу для розрахунку прожиткового мінімуму;
- чинний перелік наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг є застарілим та таким, що потребує перегляду з урахуванням фактичних регіональних тенденцій споживання та досвіду розвинених країн, де застосовується білково-вітамінна модель харчування, звернувши при цьому особливу увагу на норми споживання продуктів харчування, які необхідні дітям та підліткам. Ураховуючи систематичне зростання цін на освіту, медицину, оздоровлення, житло та комунікації, передбачити зазначені статті витрат у переліку наборів непродовольчих товарів та послуг;
- низький рівень заробітної плати, що ґрунтується на рівні прожиткового мінімуму, не в змозі задовольнити нормальне функціонування організму працюючої людини та забезпечити її мінімальні соціальні та культурні потреби, що вкрай негативно впливає на зниження якості людського капіталу й відтворення майбутніх поколінь, тому необхідно забезпечити

умови для збільшення розміру мінімальної заробітної плати, яка має бути вищою за прожитковий мінімум.

У подальшому автори планують продовжити дослідження за обраною темою, зосередивши увагу на визначенні рівня заробітної плати для підвищення якості життя населення України.

Література:

1. Про мінімальні норми соціального забезпечення: МОП, Міжнародний документ, Конвенція від 28.06.1952 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_011/page.
2. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III // ВВРУ. – 2000. – № 48. – Ст. 409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
3. Вітер В. Прожитковий мінімум у системі вимірів рівня життя населення України / В. Вітер // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 1. – С. 26–36.
4. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV // ВВРУ. – 1999. – № 38. – Ст. 348 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.
5. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова КМУ від 14.04.2000 р. № 656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/>.
6. Про затвердження методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціально-демографічних груп населення / Мінпраці України, Мінекономіки, Держкомстат України : Наказ, Методика від 17.05.2000 р. № 109/95/157 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0347-00>.
7. Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму : Постанова КМУ від 24.09.1999 р. № 1767 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1767-99-%D0%BF>.
8. Щодо удосконалення Закону України «Про прожитковий мінімум». Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1642/>.
9. Медведева В. Варенье на завтра: 7+1 корзини стран G-8 / В. Медведева // Профиль. – 2006. – 24 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.profile.ru/ekonomika/item/51066-items_19693.
10. Єгоров Б. Стан харчування населення України / Б. Єгоров, М. Мардар // Товари і ринки. – 2011. – Вип. 1. – С. 140–147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/tovary/2011_1/20.pdf.
11. Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS N 163) (укр/рос) Рада Європи від 03.05.1996 р. № ETS N 163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
12. Про основні цілі та норми соціальної політики : Конвенція МОП від 22.06.1962р. № 117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_016.
13. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
14. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

15. Про оплату праці : Закон України 24.03.1995 р. № 108/95-ВР // ВВРУ. – 1995. – № 17. – Ст. 121 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/>.

Быкова А.Л., Лобза А.В., Семенова Л.Ю. Прожиточный минимум как базовый социальный стандарт в Украине: реалии и проблемы совершенствования

Аннотация. В статье рассмотрена роль прожиточного минимума в системе современного нормативно-правового регулирования государственных социальных стандартов. Исследованы социальные стандарты прожиточного минимума с точки зрения обеспечения основных государственных гарантий, установленных законодательством: минимального размера оплаты труда, пенсионного обеспечения, социальной помощи и размеров других видов социальных выплат. Проведен анализ действующей методики определения размера прожиточного минимума и особенности ее применения в зависимости от экономических условий. Осуществлен мониторинг утвержденного набора продуктов питания, непродовольственных товаров и услуг, а также возможности удовлетворить основные потребности социально-демографических групп населения государства для обеспечения уровня жизни человека, гарантированного Конституцией Украины, с учетом фактического регионального и мирового опыта. Выполнено исследование влияния прожиточного минимума на уровень и состояние оплаты трудящихся с точки зрения обеспечения государственного стандарта.

Ключевые слова: социальный стандарт, прожиточный минимум, уровень жизни, социальная помощь, минимальный размер заработной платы, государственные социальные стандарты.

Bykova A.L., Lobza A.V., Semenova L.Y. The cost of living as a basic state social standard in Ukraine: realities and issues of improvement

Summary. The article considers the role of the living wage in modern system of social standards regulation. The social standards subsistence level, in terms of basic state guarantees established by law, the minimum wages, pensions, social assistance and the size of other social benefits are investigated. The analysis of current methodology for determining the subsistence level and special aspects of its application, depending on economic conditions are substantiated. The authors carried out a monitoring of approved set of food, nonfood goods and services, as well as opportunities to meet the basics for the state socio-demographic groups' needs of life guaranteed by the Ukrainian Constitution, taking into account actual regional and international experience. The research of the living wage impact on the level and state of labour payment in terms of the state standard has been done.

Keywords: Social standard, living wage, living standards, social assistance, minimum wage, state social standards.